

Etiologija fenomena »fair playa« v športu skozi psihoanalitični diskurz

*Roman Vodeb**
Zavod za šport, Trbovlje

Povzetek: Danes je večina razprav o fair playu v športu pridigarske narave. To pomeni, da športni strokovnjaki pridigajo športnikom, kako se morajo na športnem igrišču obnašati športno. To pomeni, da naj spoštujejo vsa postavljena pisna pravila in še nekatera nepisana pravila iz registra športne etike. V teoretskem diskurzu so tovrstne pridige irelevantne. Radi bi spregovorili o fair playu na drugačen, teoretski način. O tem atributu športa bi radi nekaj resnično *vedeli* in *spoznali* teoretsko ozadje fair playa. Fair play je v vsakem primeru predvsem psihološka kategorija. Temelje občutenja in uprizarjanja fair playa bi po psihoanalitični logiki morali iskati v infantilnem obdobju. Zdi se, da Ojdipalni dogodki in tvorba Nadjaza bistveno zaznamujejo poznejše športno obnašanje. Fair playa v teoretskem kontekstu ne moremo pojmovati kot čisto »kulturno pridobitev« v razvoju športne igre, temveč predvsem kot vrnitev določenih infantilnih potlačitev v kontekstu seksualnega konkurenta – očeta. »Obračanje v nasprotje« oziroma »reakcijska tvorba« (formacija) je ego-obrambni mehanizem, ki ga moramo v etiologiji fair playa še posebej izpostaviti. Ker v tem primeru govorimo o moškem športu, naj povemo, da je za občutenje in uprizarjanje fair playa na športnem igrišču odločilen dečkov odnos do očeta v času, ko si je oče »lastil« mater. Fantazme in potlačitve, ki so se dogodile v psihični realnosti otroka, po naši teoriji bistveno vplivajo na športni in tudi kakršnikoli drugi fair play.

Ključne besede: psihoanaliza, šport, fair play, Ojdipov kompleks, obrambni mehanizmi

Aetiology of phenomenon of fair play in sport through psychoanalytic discourse

Roman Vodeb
Sport Institute, Trbovlje, Slovenia

Abstract: When discussing fair play, sports experts nowadays mostly talk about how to "be a sport" on a sport field. It means telling and preaching to athletes to obey all the written rules of sport's ethic and those not written as well. Here we want to explore the other meaning of the term "fair play". We want to really learn about it, because fair play certainly is a psychological category. Psychoanalytic logic teaches us that roots of fair play should be sought in the infantile period of child's development. It seems, that the events caused by the Oedipus complex and the building Superego have the most sufficient impact on someone's sports behavior. Theoretically speaking, fair play cannot be considered as something gained from culture - it is mainly a construct, a symptom of returning infantile repressions in the context of father as a sexual concurrent. "Turning to the opposite side" (reaction-formation) is an

*Naslov / address: mag. Roman Vodeb, Zavod za šport Trbovlje, Rudarska c. 4, 1420 Trbovlje, Slovenija, e-mail: roman.vodeb@guest.arnes.si

ego-defense mechanism that in the etiology of fair play ought to be pointed out in particular. As we are talking about men in sports, let us tell, it is the boy's relation towards his father at the time when he's arrogating the boy's mother to himself, the most crucial for feeling and performing fair play. Fantasies and repressions, which happened in the psychical reality of a child, have the main impact on fair play in sports as well as in other situations.

Key words: psychoanalysis, sports, fair play, Oedipus complex, defense mechanisms

CC=3720, 3143

Šport kot derivat libida

Kadar nanese beseda na šport, kaj hitro pridemo tudi do fenomena, imenovanega »fair play« oz. poštene igre, kot smo poslovenili ta angleški izraz. Kot je iz naslova razvidno, se bomo diskurzivne teorizacije oz. etiologije fair playa lotili s Freudovo psihoanalizo kot miselnim oz. konceptualnim orodjem. Filozofi (ontologi) oz. epistemologi (spoznavni skeptiki) nas učijo, da so epistemološki pomisleki ne ravni spoznanja v vsakem primeru relevantni, vendar se jim v diskurzivnem pisanju običajno ne posveča takšna pozornost, kot v čistih znanstvenih kontekstih eksaktnih znanosti. Spoznavni skepticizem je kot konstitutivni in avtorefleksivni člen znanstvenega spoznavanja na ravni diskurzivne teorizacije nekega fenomena celo mogoče odmisлити. No, verjetno ne bomo zgrešili spoznavne resnice, če bomo rekli, da o nastanku športne igre ne moremo govoriti, brez da bi omenjali pravila igre. Pravila so eden od bistvenih atributov vsake športne oz. tekmovalne igre, ki so se in se bodo tudi v bodoče zagotovo kršila. Želja po zmagi je libidinalni imperativ, ki se mu ni mogoče upreti, to še posebej velja za moške v tekmovalni igri – v športu kot transparentnemu derivatu libida.

Neredko se odločamo, da nekaj razgllašamo za *spoznanje*. Toda če opravimo nekaj miselno-logičnih sklepanj, v tem kontekstu lahko apodiktično rečemo, da ni potrebno brskati po zgodovinskih zapisih in iskati dokazov – kaj takega je celo nemogoče –, da so bile tudi prve tekmovalne igre (ang. game) že takrat latentno libidinalne, torej latentno seksualno strukturirane in omejene s pravili. Če to ne bi bilo tako, potem igri (ang. game) ne bi rekli igra (tekma).

Na nekaterih drugih mestih (Vodeb, 1995, 1998a, 1998b, 1999, 2001) smo si skozi teorijo, torej diskurzivno, prizadevali dokazovati, da je športna igra (filogenetsko in ontogenetsko) nastala kot posledica infantilno *potlačene*, torej *nezavedne namere* oz. *želje* po likvidaciji in kastraciji mogočnega samca – praočeta kot vodje prahorde. O športu v tem kontekstu ne moremo reči drugega kot to, da je derivat libida in da ima, tako kot sanje, ob svoji manifestnosti tudi svojo latentno ozadje. Ta spoznavno-teoretska postavka oz. (hipo)teza ima sicer s spoznavnega vidika trhlo in mitično obeležje. Tezo oz. mit o prahordi, ki ji je poveljeval mogočni samec, je resno izpostavil šele Freud (1979b) v svojem delu *Totem in tabu*. To Freudovo tezo bomo jemali kot izhodiščno predpostavko, ki ji na tej ravni ne bomo oporekali. Psihoanalitično-

športološko diskurzivnost bomo začeli od tu naprej.

Če povzamemo utemeljevanja, ki smo jih teoretsko elaborirali na že omenjenih drugih mestih, moramo reči, da se je Freud dotaknil igre v kontekstu nezavednega – kot simptoma ojdipalno-kastracijskih dogajanj oz. potlačitev (Freud, 1975). V *Treh razpravah o teoriji seksualnosti* (1995a) in v *Malem Hansu* (1989) je Freud argumentiral dečkovo oz. moško tekmovalno nastrojenost – najprej do očeta in svojih bratov (delno tudi sester), delno tudi do svojih otroških prijateljev, pozneje do vseh moških, ki so, prav zato, hkrati tudi vselej seksualni konkurenti za objekt njegove želje. Po tem psihoanalitičnem silogizmu teze oz. predpostavke, da je tekmovalna igra logičen nasledek (simptom) želje oz. namere po kastraciji oz. likvidaciji očeta, ki nikoli ni bila izvršena, ne moremo zanikati. Tekmovalnost kot večna (nezavedna) tendenca moškega, se najbolj očitno manifestira ravno v športni igri, ki je konstitutivno koncipirana kot tekmovanje, pri katerem se na koncu natančno ve, kdo je zmagal. Lahko bi rekli, da je zmaga afekt v čisti obliki in je psihično, bolje rečeno libidinalno, hiperinvestirana – skratka popoln (sublimiran) *užitek*. Po drugi strani pa analogno zmagi poraz predstavlja (»kontra-hiperinvestirani«) obup (kot posledica storjene simbolične kastracije) kulminacijo neugodja. V psihoanalitičnem jeziku bi lahko rekli, da se v športni igri natančno ve, kdo koga preko (manifestne) tekmovalne (športne) zmage (latentno) *simbolično kastrira*.

Športnik se ne more znebiti svojih konkurentov drugače, kot da jih premaga. Športna igra je sicer omejena s pravili, vendar omogoča zmagovanje, v registru katerega se skriva ogromno *psihične energije (libida)* – beri (infantilno napajane) *užitka*. Da bi športnik doživel užitek zmage – zmage kot libidinalnega atributa –, mora sprejeti pravila igre, jih upoštevati in si znotraj teh pravil priigrati zmago. Kršenje pravil je zadnja sveta stvar, na katero bi smel pomisliti športnik – in vendar (zaradi pritiskov Onega) pomisli. Slast zmage je tako hiperinvestirana, da premami marsikaterega športnika. Pripravljen je celo prekršiti pravila, tudi iz taktičnih razlogov – kar včasih pomeni »igrati nešportno«, »ne-fair«. Za nešportno igro se ponavadi najde kazen, ki jo izreče (raz)sodnik. Le-ta v koncepciji igre predstavlja moralni element – razsodnik, ki vselej ve (in je celo poklican oz. »povabljen«), da ve, kdaj se pravila igre prekršijo. Zato posreduje in kršitelja kaznuje z določenimi ukrepi. Na tej ravni tekmovalna igra dobro funkcionira. Zalomi se predvsem v situacijah, ko se pravila igre kršijo na skrivaj – tako, da (raz)sodnik ne vidi. V športnih igrah je nemalo situacij, kjer je mogoče kršiti pravila igre na tak način, da nihče ne vidi tovrstnih prekrškov. Pozna jih samo športnik, čeprav se – zaradi *racionaliziranega zanikanja* – tudi sam včasih ne zaveda, da krši pravila igre. Prav zaradi tega med kršenjem in spoštovanjem pravil ne more biti ostre meje.

Po drugi strani znotraj tekmovalne igre niti ni vse dorečeno v smislu »športne« oz. poštene (fair) igre. Obstajajo tudi *nepisana pravila*, ki se jih športniki včasih držijo, včasih pa tudi ne. Če se jih držijo, pravimo, da *igrajo pošteno* – da se držijo »fair playa«, ki je dandanes transparentno vtkan v celotno športno etiko oz. kulturo. Če se jih ne, dobimo občutek, da se tekmovanje ne odvija v duhu fair playa (poštene

igre). Zanimivo je, da se, bodisi pošteno ali nepošteno igro, hitro prepozna kot pošteno oz. nepošteno. To pomeni, da se dokaj natančno ve, kdaj lahko neko igro označimo za pošteno in kdaj ne. »Prijateljski« pristop do športnih nasprotnikov, ki ne vsebuje očitne, torej vizualno evidentne jeze in agresivnosti, lahko označimo kot pošteno igro – kot fair play.

Koncept “prihranka energije” (tudi) v teorizaciji fair playa

Če bi nadalje razvijali diskurz o fair playu, bi takoj ugotovili, da je praktično vse povezano s kršenjem oz. spoštovanjem igralnih pravil – bodisi pisanih, še bolj pa nepisanih. O fair playu govorimo takrat, ko so čustveni afekti (beri: libidinalne investicije) na višku in ko je Jaz v položaju, da evocira svoje *obrambne mehanizme* in si začne krojiti lastno verzijo tekmovalne oz. športne resnice – za potrebe *užitka* (torej imperativ Onega), pa vendar tega ne stori, kar pomeni, da se brzda oz., da kroti svoj negativni oz. neetični (»nefairplayevski«) afektivni (energetski) naboj (jezo, agresijo ...).

Fenomenov fair playa je v športu kar nekaj vrst. Zagotovo bi lahko govorili o klasičnem fair playu – predvsem takrat, ko se zaradi afektivnih čustvenih (beri: libidinalnih) stanj v igri oz. »žaru borbe« (vsesplošno) pričakuje (beri: ko je »ozračje naelektreno«), da bo verjetno prišlo do kršitve uradnih (temeljnih) pravil igre, kar nenazadnje zunanji opazovalci (gledalci, trenerji, sodniki ...) tudi pričakujejo, vendar do te »pričakovane« kršitve vendarle ne pride. Drugače povedano: ko vsi že nekako anticipirajo določeno psihično energijo v doživetje konflikta (beri nešportne igre, prežete z obilico kršenih pravil), do tega ne pride. Anticipirana, torej že rezervirana in oddvojena energija, ostane *prihranjena*, torej se ne porabi. Omenjeni *energetski prihranek* se nato *sprosti* (abreira) v obliki olajšanja oz. pomiritve in prijetnosti. Takšna psihična stanja lahko doživljajo tako sami športniki, kot tudi zunanji opazovalci. V tem kontekstu se nam ponuja analogija s Freudovim *konceptom prihranka energije*, ki ga je predstavil v svojem delu *Šala in njen odnos do nezavednega* (1979a).

Ravno to spontano pričakovanje, da se bo kršitev pravil zgodila, a se ne, v občutkih zunanjih opazovalcev in celo športnikov samih vzbudi neko nenavadno prijetnost in zadovoljstvo – morda celo olajšanje in pomiritev. Če ubesedimo nastalo športno situacijo, lahko govorimo o fenomenu fair playa. To ne pomeni zgolj to, da pravila igre niso bila kršena, gre predvsem za to, da se je kršenje pravil z nešportnim vedenjem celo pričakovalo, anticipiralo (pač glede na »(ne)kulturne« izkušnje in poznavanje afektivnosti negativnih duševnih reakcij), pa se le-to ni zgodilo.

Po drugi strani se določena pozitivna in prijetna čustvena stanja naselijo v športnika tudi v tistem trenutku, ko vidi, da se zmore upreti skušnjavi po kršenju pravil, goljufanju in nešportni igri. Samozavest in ponos (Jaza) se okrepi takrat, ko se človek (Jaz) zaradi zahtev Nadjaza upre skušnjavi po kršenju (pisanih in nepisanih) pravil igre. Ravno ta pozitiven občutek, ko človek občuti, da si je z odrekanjem prepovedanih dejanj (npr. goljufanja, kršenja pravil ...) pridobil nekaj dragocenega, krepi moč Jaza

kot kompromitatorja med »vsemogočnim« Onim in »premagljivim« Nadjazom. Jaz ugotovi oz. spozna, da je dovolj močan, da kroti imperativ Onega v prid Nadjazu.

Človekova miselna dejavnost večkrat predvideva določene reakcije, glede na določena znanja in izkušnje. V skladu s temi pričakovanji anticipira različno psihično energijo (libido), ki se potem porabi za tiste namene, ali pa ostane za kakšna druga čustvena doživetja. Po drugi stani se lahko ustvari velik energetskega vakuum takrat, ko se na igrišču dogaja zelo »športna«, torej poštena igra. Če se ta iluzija v hipu razblini s kakšnim ekscesnim nešportnim dogodkom, morajo zunanji opazovalci v hipu od nekje vzeti ustrezen del psihične energije, ki predhodno ni bila anticipirana. Ta energija je potrebna za psihično »prebavo« takšnega nepredvidenega in neobičajnega dogodka. V nastali »vakuum« se psihična energija investira naknadno, kar opazovalci (lahko tudi sami športniki) občutijo kot nelagodje.

Občutenje fair playa kot posebnega (pozitivno) čustvenega izkustva

V kontekstu zunanjega zaznavanja in občutenja fair playa (s strani športnikov kot akterjev tekmovalne igre) moramo seveda ločiti zunanje opazovalce in same akterje – športnike. Marsikatera športna igra je na videz, za zunanje opazovalce, lahko zgolj videti športna. Sami športniki (akterji igre) lahko tako »športno igro« zgolj teatralno odigrajo, da je videti »športna« – torej v duhu fair playa. Po drugi strani pa lahko fair play dejansko občutijo kot posebno (pozitivno) čustveno izkustvo (doživetje). Hlinjenje »poštene igre« na nivoju športne kultur in etike za športne ideologe in aktiviste gibanja za fair play že zadostuje. Dovolj je, da zunanji opazovalci vidijo igro kot športno in pošteno. Ali je poštenost teatralno odigrana oz. hlinjena ali pa je prišla zares »od srca«, za ideologe »fair play« gibanja niti ni pomembno. V teoriji pa je mogoča distinkcija. Vpeljati jo je mogoče ravno v kontekstu občutenja fair playa »od srca« in teatralnega hlinjenja, ko športnik zgolj uprizori na videz »športno« oz. fair play gesto – npr., da svojemu nasprotniku, ki ga je prej »fauliral«, rokuje oz. hlinjeno opravičuje – čeprav ne misli zares, »od srca«. Resnici na ljubo, svojemu nasprotniku športnik lahko ponudi roko bolj ali pa manj »od srca«. Ravno na tej točki je mogoče fenomen fair playa nadalje teorizirati. Distinkcija v kontekstu rokovanja je seveda mogoča oz. nujna. Opravičevanje z rokovanjem ima drugo funkcijo kot čestitanje. Jasno pa je, da tudi opravičevanjem z rokovanjem sodi v kategorijo »fair playa« (za čemer prav tako stoji Nadjaz).

Začeli bomo z agresivnostjo kot eno temeljnih karakteristik človeške narave oz. duševnega aparata. Prvi jo je teoretsko utemeljil prav Freud v svojem zgodnejšem obdobju, in to na primeru otroka (npr. »malega« Hansa) (1989). Že otrok, bolje rečeno, še posebno otrok (ki še nima dobro oz. močno razvitega Nadjaza), si vseskozi, ali pa vsaj na trenutke, po tihem (nezavedno, včasih pa tudi zavestno) želi odstraniti tako očeta kot vse svoje brate in sestre, da bi se polastil nekega *ugodja*. Največji vir

ugodja otroku seveda predstavlja *mati* kot *prvi (in primarni) objekt ljubezni*. Mnogi fantazmatski scenariji otrok (dečkov) so izjemno investirani ravno v kontekstu *likvidacije* (odstranitve), lahko bi rekli tudi *kastracije* očeta. *Načelo realnosti* in predstava o *prepovedi incesta* in otrokova (dečkova) nemoč, da bi premagal očeta oz. da on sam ne bi bil več *premagljiv*, se skozi *potlačitvene* procese umakne iz *zavesti v nezavedno*, kjer večno preži na priložnosti, ko bi se v zavest prebila oz. *vrnila* preko *simptomov* (kot *vrnitve potlačenega*). V tej miselni zvezi moramo namigniti, da se »fair play« izpostavlja kot poseben fenomen, ki ima v ojdipalnih združenjih zagotovo svoje predhodnike. Če fenomen fair playa prepoznamo oz. (raz)beremo kot *vrnitev potlačenega*, nas zanima, kaj zastopa fair play – oz. vrnitev česa je fair play. V tej zvezi se nam teoretsko ponujajo tisti infantilni oz. ojdipalni scenariji, ki so polnili otrokovo *psihično realnost* oz. fantazme takrat, ko je otrok sprejemal očeta kot (drugi, bolje rečeno pomožni) ljubezenski objekt. Vedeti moramo, da je oče za dečka vendarle tudi varuh in zaščitnik, in nenazadnje *primarni identifikacijski objekt*, ki ga je imel otrok-deček rad. *Ljubezen in sovraštvo* do očeta sta bipolarni čustvi, ki se po definiciji zagotovo reflektirata tudi v dobi odraslosti. Torej je prav mogoče, da se na športnega nasprotnika, ki športniku »kastracijsko preti« v obliki pretnje s porazom (asociacija na infantilno kastracijsko grožnjo s strani očeta je vsekakor upravičena), v določenih športnih asociacijah »nalepi« košček tistega pozitivnega čustva, ki ga je kot otrok gojil do očeta. Hotel ali ne, je moral deček očetu večkrat tudi »posojati« svojo mamico. Ali je to storil »od srca« ali zgolj zato, ker ni imel druge izbire in si je »posojanje« matere očetu zgolj racionaliziral kot upravičeno, se v tem trenutku ne bomo spuščali. Teoretsko pa je povsem upravičeno, če trdimo, da so čestitke »od srca«, ki so v svetu športa tudi prisotne, najverjetneje *naslednice tiste dečkove geste, ko je očetu »dovolil« oz. »prepustil« mamico*. In ko je oče mamico objemal (in »počel« z njo še kaj več), mu jo je deček tudi *privoščil* (morda z nezavedno »kislim« priokusom, a vendarle).

V tem kontekstu lahko celo domnevamo oz. teoretsko sklepamo, da je pravo, torej ne zgolj hlinjeno športno igro sposoben uprizoriti prav športnik, ki je ojdipalna razmerja razreševal tako, da je mamico (vsaj) občasno prepuščal očetu »od srca« (čeprav z nezavedno »kislim« priokusom). V poznejši (»ne-infantilni« oz. odrasli dobi) gre zgolj za podoživljanje infantilnega, torej »že trasiranega«, vedenjskega algoritma. Rečemo lahko, da se je deček svojega športnega »fairplayevskega« reagiranja v kritičnih športnih situacijah *naučil* (ali pa »ne-naučil«) znotraj ojdipalnega trikotnika. Drugače povedano: deček je znotraj družinskega miljeja ojdipalno »vzgojen« (»naučen«) za poznejše športno ali pa nešportno reagiranje. Fairplayevska ideologija oz. športna etika oz./in športna kultura lahko le mala vpliva na »športno« obnašanje na tekmovališču. Zato je pridiganje, moraliziranje in prizadevanje za pošteno igro s strani fairplayevskih ideologov in aktivistov sififova, če svojega »vzgojnega« dela ne opravi družina oz. splet ojdipalnih dogodkov in potlačitev v kontekstu formiranja Nadjaza. Treba je sicer poudariti, da dva otroka (dečka) ne bosta na enak način psihično doživela enake oz. podobne libidinalne vezi znotraj ojdipalnih dogodkov. *Psihična realnost* se

od subjekta do subjekta lahko radikalno razlikuje. Določeni otroci zlahka prepuščajo oz. »posojajo« mamico očetu, drugi pač ne, in reagirajo afektivno, z obilico jeze oz. agresivnosti. V tem kontekstu moramo reči, da je za poznejše »športno reagiranje« oz. fair play nasploh odločilna družinska oz. ojdipalna prisotnost očeta v znamenitem libidinalnem trikotniku. Če oče družinsko ni prisoten ob odraščajočem otroku, torej če je popolni oz. absolutni lastnik mamice, in če si njegove mamice očitno ne »sposoja« kak njen (intimni) prijatelj, potem bo njegova reakcija v poznejših športnih situacijah zagotovo drugačna, kot če bi se kot otrok »naučil« oz. vzgojil »športno« prepuščati zmago tudi drugim. Izkušnje oz. deskriptivne analize namreč kažejo, da je temeljna točka »športnega spora« prav tekmovalna zmaga. Odtod dobi legitimnost tudi teza, ki smo jo razvijali na nekaterih drugih mestih, namreč ta, da si zmagovalec v kakršnihkoli formalnih ali neformalnih tekmah pridobi *privilegij v želji zelenega objekta*. Le-ta je za heteroseksualne moške, ki so v športu večinsko prisotni, prav ženska, kot zakonita naslednica infantilno (libidinalno) doživete matere. V tem teoretskem kontekstu dobi legitimnost tudi teza, da je *šport nastal zaradi ženske* (lahko bi celo rekli incestuozno prepovedane matere). Res je, da bi si v tem kontekstu lahko izborila legitimiteto tudi teza, da se športnik bori zato, da bi pritegnil pogled oz. pozornost očeta oz. opozoril seksualne konkurente na svojo »boljšost«.¹ V situaciji, kjer eksaktna znanstvenost odpove² zaradi Descartovega *metodičenga dvoma* oz. *spoznavnega skepticizma* (saj je nemogoče karkoli zagotovo *vedeti* oz. *spoznati*), smo vendarle bolj naklonjeni tezi, da je mati (in njene zakonite naslednice – ženske) tista, katere pozornost si športnik (nezavedno) želi pritegniti s svojim zmagovanjem. Zmagati za vsako ceno je tisti (»Onojevski«) imperativ, ki športnike vztrajno sili tudi v nešportno igro.

Če smo se že odločili, da teoretsko razčlenimo etiologijo fair playa skozi psihoanalizo,³ tega fenomena ne moremo obravnavati mimo Ojdipovega kompleksa. Kot smo rekli: občutenje fair playa kot posebnega čustvenega doživetja je torej potrebno oz. smiselno razumevati v kontekstu iskrenega infantilnega oz. ojdipalnega (libidinalnega) »posojanja« mamice svojemu očetu. Po drugi strani je treba tudi vse nešportne ekscese v tem kontekstu pripisati infantilnemu »ne-naučenju« »športnega« vedenja. Predvidevamo lahko, da bi klinična praksa nakazano (teoretsko) paradigmo tudi potrdila. Jasno pa je, da se v vsakdanjem športnem življenju noben športnik ne bo pojavil pred psihologom ali psihiatrom oz. psihoanalitikom s problemom svojega fair

¹»Boljšost« je skovanka, s katero želimo označiti tendenco moških, ki so (uspešno) razrešili svoj Ojdipov kompleks in želijo biti »boljši od drugih«. Transparentno je seveda to »boljšost« mogoče dokazati skozi tekmovanje, bodisi formalno ali neformalno. Ta izraz je nastal v kontekstu interpretacij latentne strukture motivacije v športu (Vodeb, 1996).

²Psihoanaliza (niti psihologija) nikakor (še) ni eksaktna znanost, temveč je mogoče znotraj psihoanalize oz. nekaterih odsekov psihologije operirati zgolj z določenimi teoretskimi oz. miselnimi koncepti (Laplanche in Pontalis, 1992).

³Priznati moramo, da je k teorizaciji fair playa mogoče pristopiti tudi z drugimi miselnimi oz. teoretskimi koncepti. Mi smo se pač odločili za ortodoksno Freudovo psihoanalizo. Aktualna je npr. tudi Lacanova psihoanaliza, verjetno pa tudi kakšni drugi ego-psihološki in celo sociološki koncepti (Lévi-Strauss, 1990).

play obnašanja – čeprav bi se lahko. Univerzalnosti nakazanih teoretskih paradigem ne moremo dokazovati na takšen način, kot bi od nas lahko terjali epistemologi. Spoznavo-teoretski kontekst bo tako večno pereč. Toda ponujena teorija vendarle nakazuje oz. ponuja določene (spoznavne) rešitve – kot čiste znanstvene si jih pač ne upamo deklarirati. Resnici na ljubo moramo reči, da psihoanaliza (na žalost) še ni dosegla takšne stopnje ekzaktnosti, da bi jo lahko deklarirali kot (čisto) znanost. Ni pa nujno, da že sedaj – kot teoretski miselni koncept – ne dosega spoznanja oz. (znanstvene) resnice.

Ponavadi je psihoanalitični diskurz take vrste, da je težko razpoznati tako rdečo nit kot srž oz. bistvo sporočenega. Zato naj elaboracijo rezimejsko zaključimo z nekaj eksplicitnimi traktati. Rekli smo že, da ko športnik poraženec čestita zmagovalcu in pri tem doživi svojevrstno pozitivno čustvo, torej ko čestita »iz« oz. »od srca«, to gesto lahko teoretsko povežemo s tistim infantilnim občutenjem, ko je deček očetu (nerad) priznal oz. »odstopil« pravico do mater in mu jo (začasno) (libidinalno) »odstopil« oz. »posodil«. Psihična realnost dečka zagotovo občasno premore tudi naslednje »nezavedno misljenje« – fantazmo: »*Da, oče, sedaj ti dovolim (čeprav nerad), da se za nekaj časa polastiš in se »posladkaš« z mojo mamico – ker te imam rad.*« V takšno racionalizirano sodbo, ko se deček pač mora nekako sprijazniti, da oče z materjo »nekaj (seksualnega) počne« (kot bi rekel Freudov »mali Hans«), je (skoraj vsak) deček, ki živi z obema staršema, prisiljen. Neugodje ob spoznanju, da je oče (libidinalni, seksualni) »lastnik« matere in da si on (otrok, deček) pri tem ne more nič pomagati, je pri tem očitno izzvalo dva tipa *potlačitvenih predstav*: tisto, ki je botrovala nesprijaznitvi (jezi in agresivnosti), da se je oče (libidinalno, seksualno) »polastil« mater, in tisto, ko je otrok mater očetu za nekaj trenutkov občasno (z nezavedno »kislo« privolitvijo) »posojal«. Ravno ta drugi tip potlačenih predstav racionalizirano pozitivnega čustva do sicer pretečega kastratorja očeta, je verjetno tista predhodnica »športnih« reakcij, ki fenomen fair playa tudi energetsko napaja. Otroku vendarle povsem ne ugaja, da svoj (prvi) *ljubezenski* oz. *libidinalni objekt želje* posoja svojemu prvemu in najmočnejšemu konkurentu – toda nič drugega (razen jeze) in racionaliziranega soglašanja mu ne preostane. (Mater mora seveda posojati tudi bratom in sestram, kar je v tej teoretski paradigmi tudi predhodnica poznejših »fair« oz. »ne-fair« športnih reakcij). Že omenjena *racionalizacija* je tisti *obrambni mehanizem*, ki ga evocira otroški Jaz, da se ogne neprijetnemu občutku (začasne) izgube oz. »posoje« matere. Zato tudi to navidez pozitivno oz. navidez nemotečo predstavo prav tako *potlači*, kot tisto, ki ni tako prijetna (ko si oče lasti mater tudi takrat, ko mu deček tega ne dovoli). *Vrnitev potlačenega* z doživljanjem delčka prijetnega občutka se nanaša ravno na športno situacijo, ki jo poznamo pod imenom »športna« oz. poštena igra – fair play.

Ob tem moramo zopet poudariti, da vsak fair playa ne uprizoni iz/od srca. Rekli smo že, da mnogi športniki lahko fair play zgolj teatralno odigrajo – hlinijo, v resnici pa bi svojega nasprotnika najraje likvidirali (ubili) ali vsaj pretepli – to zahteva Ono –, vendar ga, zaradi pravil, ne morejo oz. ne smejo. (Nadjaz bi po takšnem dejanju seveda terjal svoj davek – kesanje.)

Rojstvo fair playa in njegova etiologija

V tej zvezi moramo omeniti še eno psihološko posebnost, ki jo je Freud dobro nakazal na več mestih že v *Interpretaciji sanj* (2000), še posebno v kontekstu *popačenja* sanj oz. *prenarejanja* v (t.i. »hinavskih« ojdipskih) sanjah. Že takrat je Freud omenil, da človek premore določene obrambne mehanizme, ki vplivajo na njegovo ravno nasprotno reakcijo, kot jo zahteva Ono. Freud v tej zvezi v *Interpretaciji sanj* pravi: »Spremembo v nasprotje omogoči asociativna veriga, ki v naših mislih tesno povezuje predstavo smeri z njenim nasprotjem.« (Freud, 2000, str. 331). Res je, da je citat vpet v kontekst interpretacije sanj. Toda v budnosti je *reakcijskega* (s)preobračanja v nasprotje prav tako dovolj. To je konec koncev v psihološki stroki eden od priznanih ego-obrambnih mehanizmov. Nenazadnje tudi Freud pravi (ta citat je obenem tudi izjemnega teoretskega pomena za teoretski transfer na etiologijo in teorizacijo fair playa): »V družbenem življenju, ki nam je dalo vsakdanjo analogijo za našo cenzuro v sanjah, prav tako uporabljamo zatiranje afekta in obračanje afekta v nasprotje, in sicer zlasti za prenarejanje. Če se pogovarjam s kom, do kogar moram biti obziren, pa bi mu hotel reči kaj sovražnega, je skoraj pomembneje, da prikrijem izraz svojega afekta, kot da ublažim besedno obliko svojih misli. Če se z njim vljudno pogovarjam, besede pa pospremim s sovražnim in zaničljivim pogledom ali kretnjo, potem učinek, ki ga dosežem pri tej osebi, ni kaj dosti drugačen, kot če bi ji odkrito zalučal v obraz svoje zaničevanje. Cenzura me torej predvsem zavezuje, da zatrem svoje afekte, in če sem mojster v prenarejanju, bom hlinil nasprotni afekt, se smehljaj, kadar sem jezen, in kazal nežna čustva, ko bi si želel uničevati.« (Freud, 2000, str. 331). Tudi današnji klinični psihologi in psihiatri bi nam potrdili, da človek ničkolikokrat namesto agresije in jeze odreagira nenavadno in pretirano prijazno. (Dandanes je v klinični psihologiji, psihiatriji in psihoterapevtiki v takšnih kontekstih govora o »reakcijski formaciji« oz. »reakcijski tvorbi«.) Zato je teza, da se je čestitka zmagovalcem s strani poražencev naselila v športne rituale oz. kulturo ravno v kontekstu jeze in agresije namenjene zmagovalcem, povsem upravičena, teoretsko legitimna in celo diskurzivno logična. O zgornji Freudovi misli si ne moremo pomagati, da ne bi izpostavili pomisleka, ki se nam poraja v zvezi z izpostavljanjem cenzure oz. Nadjaza kot tistega, ki je odgovoren, da se sovražnost (reakcijsko) preoblikuje v prijaznost (seveda v režiji Jaza). Po eni strani je (za športno kulturo) sicer dobro, da se negativni afekt pretvori, bolje rečeno hlinjeno in teatralno odigrano (reakcijsko) preobrazi v drugo skrajnost oz. v kulturno sprejemljivo obliko – v dobrikanje. Toda ravno močan Nadjaz marsikom ne dovoli tovrstnega (mojstrskega) hlinjenja in lažiranja. »Ne laži!« je imperativ močnega Nadjaza. Zdi se, da je Freudova teza o vlogi Nadjaza v kontekstu »mojstrskega hlinjenja«, nedokončana. Hlinjenje, teatralno lažiranje prijaznosti in dobrikanje je domena zavesti – torej zavestnega Jaza. Vpeljava kategorije nezavednega zadevo zaplete. Takrat je mogoče govoriti o tistem pozitivnem čustvenem izkustvu, o katerem smo govorili v prejšnjem poglavju. Hlinjenje prijaznosti ob ritualu čestitanja zmagovalcu s

strani nasprotnika je čisto nekaj drugega kot čestitanje »od/iz srca«.

Naša teoretska elaboracija je naslednja: Ko se je poraženec »post-festumsko«, torej po končani igri (ponovno) približal svojemu nasprotniku – torej zmagovalcu, je Ono od njega zahtevalo maščevanje za poraz. Kako bi izgledalo maščevanja poražencev do zmagovalca, smo že nakazali in ga verjetno ni potrebno zopet poudarjati. No, ker je igra v bistvu *sporočila, kdo je boljši – torej kdo ima (domnevno) privilegij v želji zelenega objekta* (torej, kdo ima (seksualne) privilegije do žensk(e)) –, drugega ni, kot da se nasprotniku, torej zmagovalcu, ponovno »demonstrativno« oz. reakcijsko pristopi in se ga, bodisi pozove na maščevalno igro, t.i. » revanž«, ali pa se mu zgolj »demonstrativno« čestita. Freud v *Interpretaciji sanj* v podobni teoretski zvezi govori o »demonstrativni nežnosti« zaradi »sovražne želje«. Za nas je pomemben celoten kontekst, saj Freud »demonstrativno nežnost« povezuje z infantilno, oz. ojdipalno doživetim očetom (Freud, 2000). Likvidirati, ubiti oz. pretepti se ga ne da, ker to onemogočata *načelo realnost* in *Nadjaz*. Toda *Ono* (seveda preko *Jaza*) vendarle (»demonstrativno« oz. »reakcijsko«) »pripelje« poraženca nazaj do športnega nasprotnika, zmagovalca. Ko si, »zahvaljujoč« Onemu, ponovno zreta v oči, je čestitka za poraženca edini (»demonstrativni« in »reakcijski«) izhod iz nelagodne situacije. Namesto ponovnega napada je gesta (»demonstrativnega« oz. »reakcijskega«) čestitanja poraženca zmagovalcu zamašila praznino in prekinila nelagodje, ki se je vzpostavilo v ponovni (»demonstrativni« in »reakcijski«) situaciji »iz oči v oči«.

V tem kontekstu upravičeno dobimo asociacijo na antropološki koncept »mane« kot mašila v manku smisla. Če je jeza Onega tista, ki je poraženca ponovno pripeljala k zmagovalcu v pozicijo »iz oči v oči«, predstavlja čestitka resnično »mano«, torej mašilo v manku smisla, da postane sistem (zrenje »iz oči v oči«) popoln oz. smiselno. Ko je bil Jaz vpet med imperativ Onega in zahteve Nadjaza, je odreagiralo ravno nasprotno od imperativa Onega. Ta radikalni (»demonstrativno-reakcijski«) obrat je pomenil filogenetsko rojstvo rituala čestitanja. Nekoč, ko se je ritual čestitanja šele poskušal vtakati v športno kulturo oz. v kulturo, katere inherentni del so bila tudi tekmovanja (kot simbolične borbe), ni bil Nadjaz tisti, ki je po tekmovanju zahteval čestitanje zmagovalcu s strani poražencev. Res pa je, da je bil Nadjaz tisti cenzor, zaradi katerega se je zgodilo (*reakcijsko*) (*s*)*preobračanje v nasprotje* oz. (*reakcijsko*) *prenarejanje* v »fairplayevsko« prijaznost. Freudov citat iz *Interpretacije sanj* na temo *spreminjanja v nasprotje* se glasi: »Kot vsako drugo premeščanje lahko rabi namenom cenzure, vendar je pogosto tudi plod izpolnitve želje, saj izpolnitev želje ni nič drugega kot nadomestitev neprijetne stvari z njenim nasprotjem. Enako kot predstave stvari se lahko tudi afekti, pripeti na sanjske misli, v sanjah pojavijo obrnjeni v svoje nasprotje, in zdi se verjetno, da to spremembo afekta v večini primerov spelje cenzura.« – torej Nadjaz (Freud, 2000, str. 431).

Naknadno »privzgajanje« se je v športnikov Nadjaz naselilo postopoma, skozi vpliv športne oz. tekmovalne kulture. Prve čestitke so se vendarle morale dogoditi ravno zaradi (reakcijskega) radikalnega obrata v reakciji na poraz – kot demonstracija

(protest) na oz. za poraz. Namesto agresije Onega se je reakcija »reakcijsko« *pre naredila* oz. *(s)preobrnila v nasprotje* in se odigrala kot pretirana ljubeznivost ter vljudnost oz. pretirano spoštovanje in hvaljenje z dobrikanjem. To reakcijsko *pre narejanje* oz. *(s)preobrnitev v nasprotje* oz. radikalen (»demonstrativno-reakcijski«) obrat od onojevske agresije (do zmagovalca) k nadjazovski vljudnosti (do zmagovalca), je delo Jaza oz. njegovih (ego-obrabnih) mehanizmov (zaradi vplivov cenzure Nadjaza), ki so v svoji izvornosti nezavedni. V današnjem klinično-psihološkem jeziku bi lahko rekli, da je filogenetsko rojstvo rituala čestitanja čista *reakcijska tvorba (formacija)*.

Freud je v kontekstu *popačenja sanj in pre narejanja* v (t.i. hinavskih ojdipskih) sanjah poudaril, da so zaradi cenzure Nadjaza včasih že manifestne sanje *popačene s pre nareditvijo* oz. *(s)preobrnitvijo v nasprotje*. Njihov pravi pomen razberemo, če iz *manifestne* vsebino razberemo *latentno*. Ko je Freud govoril, kako je neko osebo R. v realnem življenju preziral in kako je s *popačenjem* v sanjah prišlo do *pre nareditve* vsebine manifestnih sanj v pretirano vljudnost oz. nasprotje od odvrtnosti – torej v naklonjenosti, je dodal, da so njegove *sanjske misli* preko *dela sanj* s tem radikalnim obratom oz. *(s)preobrnitvijo v nasprotje* v bistvu sramotile dotično osebo. Takšno reakcijsko *pre narejanje v nasprotnost* oz. *(s)preobračanje v nasprotje* je posledica delovanja (sovražne) nezavedne želje – v konkretnem Freudovem primeru je ta nezavedna želja zelo sovražno nastrojena do osebe R. V funkciji prikritja te tendence (želje) je prišlo do (reaktivnega) *pre narejanja* oz. *spreobračanja v nasprotje* (Freud, 2000).

Kot smo že poudarili, se nam tudi v realnem življenju mnogokrat vsiljuje takšno *(s)preobrtno* oz. *pre narejeno (v nasprotje)* oz. *nasprotno reagiranje*. Takšno (reaktivno) *(s)preobračanje v nasprotje* je kot obrambni mehanizem v psihologiji dobro znano in teoretsko razčlenjeno. Mi smo paradigmo zgolj zaznali in jo obelodanili v kontekstu fair playa. Nikakor ne bomo trdili, da so čestitke v dandanašnjih časih vselej posledica tovrstne paradigmatske reakcije oz. reakcijske formacije – to smo celo zanikali. Vsekakor pa želimo legitimizirati tezo, da se je ritual čestitanja zmagovalcu s strani poraženca vtikal v športno kulturo ravno zaradi ego-obrambnega mehanizma, imenovanega *(s)preobračanje v nasprotje* oz. *reakcijske tvorbe*, ki ga je Freud predstavil že v *Interpretaciji sanj* – še posebej v kontekstu t.i. hinavskih (ojdipskih) sanj. (Freud, 2000) (Ta obrambni mehanizem je nadalje razvijal že v *Treh razpravah o teoriji seksualnosti*; Freud, 1995a). V tej zvezi je Freud sočasno govoril o *afektivnem obratu*, ko se jeza in agresivnost (reakcijsko) *(s)preobrne* v vljudnost in naklonjenost. Freud sicer te ekonomske kategorije ni na tako ekspliciten način povezal z ojdipalnimi oz. infantilnimi dogodki, kot smo to v prejšnjem poglavju storili mi. Toda tudi pri Freudu se je čutilo, da ima pri tem afektivnem obratu in v kontekstu celotnega *pre narejanja* oz. *(s)preobračanja v nasprotje* pomembno vlogo Ojdipov kompleks. Zato ni čudno, da je Freud v tej miselni zvezi vseskozi govoril o »hinavskih ojdipskih sanjah«. Za teoretski transfer iz Freudovih traktatov v našo teorijo oz. etiologijo fair playa je pomembno omeniti *vire sanj*, ki jih je Freud v tem kontekstu eksplicitno pripisal otroški

dobi. Na podoben način, kot smo mi v etiologiji fair playa eksplicitno izpostavili ojdipalni trikotnik kot bistven za poznejše doživljanje in uprizarjanje fair playa v športu, tako je bil Freud ekspliciten, ko je reakcijsko *prenarejanje* oz. *(s)preobračanje v nasprotje* povezal z otroštvom, češ da so bili tam subjektu podani vzorci poznejših reagiranja – v tem primeru *(s)preobrnitve* iz sovražne nastrojenosti v pretirano vljudnost.

Da bi legitimizirali naše teoretske elaboracije o etiologiji fair playa, naj v tej zvezi navedemo nekaj Freudovih misli. V kontekstu nekkih sanj o jezi do nekega človeka, ki se je odrazila v sanjah, je Freud dejal: »... *Moja sedanja jeza zaradi svarila, naj ničesar ne izdam (o Fl. bolezni), ki je neznatna, pa se krepim iz vira, ki teče v globini, in tako naraste v tok sovražnih vzgibov do oseb, ki jih imam v resnici rad. Vir te krepitve priteka iz otroštva. Pokazal sem že* (Freud pri tem misli na traktate, ki jih je razvijal v *Interpretaciji sanj*, ko je govoril infantilnem prijateljstvu kot odločilnem za vse poznejše odnose z vrstniki oz. poznejšimi prijatelji), *kako moja topla prijateljstva, pa tudi sovražnost do vrstnikov peljejo k otroškemu razmerju z leto dni starejšim nečakom; kako me je v vsem prekašal, kako zgodaj sem se naučil braniti pred njim, kako sva bila nerazdružljiva prijatelja in kako sva se po pričevanju starejših pretepala – in tožila drug drugega. Vsi moji prijatelji so v določenem smislu utelešenje te prve podobe, ki se je 'prikazala kot nekdanj že pred motnimi očmi', so revenants. /.../ V svojem čustvenem življenju sem vedno nujno potreboval zaupnega prijatelja in osovraženega nasprotnika. Vedno sem si ju znal na novo priskrbeti in neredko se je idealni položaj iz otroštva znova vzpostavil tako, da sta bila prijatelj in sovražnik združena v isti osebi, čeprav seveda ne več hkrati ali z nenehnim izmenjavanjem, kot se je to lahko dogajalo v mojih zgodnjih otroških letih.*« (Freud, 2000, str. 441). Tovrstno obujanje »infantilnih situacij« ne navajamo zato, da bi vpeljali tezo, kakšno vlogo imajo infantilni rivalski prijatelji ali bratje v poznejšem občutenju fair playa (kar bi nenazadnje lahko). Glede na Freudovo poudarjanje pomembnosti infantilnih prijateljstev in rivalstva (do le-teh in bratov) v poznejšem življenju, bi bilo to smiselno predstaviti v kakšni individualni (psihološki) analizi, kakšnega (specifičnega) športnika – bodisi ekscesnega ali izjemno poštenega. No, tisto kar želimo poudariti mi, je, da obstaja »prvi dogodek«, ki je infantilni – vsaka »poznejšost« (v odraslosti) se vzpostavlja *retroaktivno* in na nek način »reinkarnirano« oz. »reanimirano«, torej ponovno obujeno in »v nazaj oz. za nazaj delujoče«. Etiologija fair playa torej ne more biti izjema – še posebej ne zato, ker predstavlja tudi konstrukt deduktivnega logičnega sklepanja. Fenomen fair playa moramo (pre)brati podobno kot etiologijo travme oz. histerije, kjer obstajajo že omenjeni »prvi dogodki« in »drugi dogodki« – torej »poznejšost«, ko posameznik brska po svojem *nezavednem spominu* in obudi (»reinkarnira« oz. »reanimira«) infantilne vzorce, ki se jih je kot otrok naučil.

Mi smo v kontekstu obujanja »infantilnih situacij« izpostavili ojdipalno doživetega očeta kot tistega, ki se ga želi premagati v boju za naklonjenost matere, in ne brate, čeprav le-ti verjetno tudi pripomorejo k nagnjenosti do tekmovalnosti. Oče pa je po našem mnenju oz. po tem teoretskem silogizmu temeljni člen v etiologiji fair playa (pri

dečku oz. moških). Paradigma obujanja »infantilnih (ojdipalnih) situacij« je teoretski epicenter temeljnega psihoanalitičnega oz. športološkega diskurza o športu. Po do sedaj povedanem je mogoče sklepati, da se brez te teoretske paradigme o športu v bistvu ne da nič tovrstnega oz. tosmernega *vedeti*. Drugače povedano: brez aplikacije teoretske opcije obujanja »infantilnih (ojdipskih) situacij« je nemogoče seči onstran fenomena fair playa (in onstran športa) in razvozlati njegovo etiologijo. Oče predstavlja v tej obujeni infantilni situaciji glavnega akterja – akterja *par excellence*, brez katerega ni moč teorizirati etiologije fair playa (in športa).

Reči sicer moramo, da je dandanes, torej v današnji športni kulturi, športno uprizorjeni fair play večinoma dejanje Nadjaza, ki se je v ta del duševnega aparata naselilo skozi vpliv okolja oz. (starševsko) vzgojo. Energetsko se sicer napaja iz libidinalnih depojev v Onem. Toda dandanes je precej manj tiste pretiranih prijaznosti, ki »izdajajo« poražence, kako zelo veliko jezo čutijo do zmagovalcev, kot jih je bilo nekoč. Dandanes se spodobi, da vsak poraženec (»ne-zmagovalec«) čestita zmagovalcu, in to je del športne kulture. Vedeti moramo, da kadar zmagovalcu čestitajo njegovi privrženci (gledalci, navijači), torej tisti, ki se na nek način z njim tudi identificirajo, kontekst nima veliko skupnega s fenomenom fair playa in ritualom čestitanja, ki se dogaja med športnimi nasprotniki. Začetki ritualov čestitanja zagotovo niso bili takšni. Ritual se je zakoreninil v športno oz. tekmovalno kulturo šele skozi Jazove kompromitacije navalov jeze in agresije Onega ter z načelom realnosti in moralno začinjenim Nadjazom. No, kot smo rekli, temelji oz. korenine etiologije fair playa kot atributa športno-tekmovalne igre v vsakem primeru pripadajo registru Ojdipovega kompleksa in kastracije – vsaj v tem spoznavnem konceptualno-teoretskem polju je tako.

Mogoče bi bilo vredno ob tem omeniti še neko posebnost, ki nam pomaga razumeti tiste ekscese, ki jih uvrščamo med nešportna dejanja. Športniku, ki je sicer sprejel normo spoštovanja igralnih pravil, se lahko »strga« (beri: postane afektivno nerazsoden) in se začne obnašati nešportno v tistem trenutku, ko njegov nasprotnik prvi začne reagirati nešportno. Če nešportnosti, ki jo naj v tem teoretskem kontekstu dojamemo predvsem kot kršenje (pisanih in nepisanih) pravil, sodnik ne vidi, in se zato tekmovalna igra odvija naprej brez prekinitve, se začnejo v športniku, ki je občutil takšno krivico, nabirati hude afekcije, ki so onojevsko in nadjazovsko investirane. Te se lahko kaj hitro reflektivno odrazijo v nešportnih ekscesih, ki jih ni moč kontrolirati. Nadjaz, ki je v navezi z Jazom v osnovi odgovoren za fair play, v tem primeru velik del libidinalnih energetskih investicij oddvoji za tiste krivice (ob kršenju pravil), ki jih je sodnik dopuščal oz. jih ni videl in ni kaznoval nasprotnika. Ustvari se ambient »neporavnanih računov«, ko Nadjaz anticipirano (libidinalno) energetsko investicijo preko Jaza porabi za občutenje krivice in nelagodja. V Nadjazu je namreč zapisano, da »je tisti, ki krši pravila igre, sodniško kaznovan oz. se igra zaustavi«. Če nasprotnik ni kaznovan in se igra ne ustavi, potem se Nadjazu ne zdi vredno od Onega zahtevati tisto energijo, ki bi se v režiji Jaza zoperstavila živalsko (na)gonskemu Onemu. Tudi če Nadjaz prejme (sposojeno) energijo od Onega, jo nameni pravičnosti – torej

poravnavi krivice, ki pa je na zunaj videti kot nešportna gesta. Če sta Ono in Nadjaz združena v boju proti nešportnemu nasprotniku, bi se marsikatera, sicer moralna koda znala porušiti.

Kadar se poštenemu športniku dogodijo krivice, ki so posledica »ne-športnosti«, je težko ostati v okvirjih fair playa. Dogaja se, da goljufajo celo sodniki – torej ima nasprotnik, glede na splošna pravila igre, nepravilno tekmovalno prednost. Takrat so resnično ustvarjeni pogoji za nešportno igro tudi tistih športnikov, ki so sicer zelo »športni« oz. zapisani etičnim kodam in fair playu. V takšnih primerih bi se lahko »fairplayevski« aktivisti vzdržali pridig na račun tistega, ki je upravičeno vzkipeł. Nesmiselno je obsojati psa, ki je ugriznil, če so ga prej dražili. No, da se v takšnih kontekstih marsikakšen nešportni izgređ lahko zaduši z *racionalizacijo* o t.i. moralnem zmagovalcu, se ve, čeprav taka tolažba ne potolaži vsakega športnika.

Čeprav se v tem diskurzu nismo spuščali v konkretne (psiho)analize nešportne igre, vendar si lahko mislimo, kaj vse bi prišlo na dan. V teoretskem kontekstu moramo reči, da nešportne igre ne smemo razumeti zgolj kot odsotnosti poštene. Nešportna igra je tudi tisto obdobje v tekmovalni igri, ko se pogosto (grobno) kršijo pisana pravila igre. To je očitno obdobje, ko je želja po zmagi tako energetsko nasičena (investirana), da se nadjazovske investicije (v režije Jaza, s spojeno onojevsko energijo) ne morejo zoperstaviti libidinalnim onojevskim investicijam. O pošteni športni igri govorimo predvsem takrat, kadar v kontekstu igre lahko pričakujemo oz. anticipiramo kršenje pravil, pa se ta kršenja ne zgodijo oz. se dogodijo z obžalovanjem – tako, da peče vest. No, to obžalovanje je lahko tudi hlinjeno (kar velikokrat tudi je), a je navzlic temu, z vidika zunanjega opazovalca, mogoče govori o fair playu. O fair playu bi težko govorili predvsem takrat, ko poraženec na koncu sicer nešportne igre mehanično čestita zmagovalcu, ker zagotovo ne prihaja od srca. Je pa to prispevek k etiki športa in kamenček k mozaiku športne kulture. Kot smo rekli, dobi čestitka valenco fair playa šele takrat, ko so bila poprej med igro v želji po zmagi sicer kršena pravila, vendar so te kršitve še gravitirale k registru t.i. športnih prekrškov. »Športni« prekrški so namreč tiste prekršitve pravil, ki jih je v »žaru igre« (borbe), kot bi rekli športniki, kršitelj pozneje na nek način obžaloval ali vsaj odkrito priznaval.

V teoretskem kontekstu je mogoče diskurz o fair playu razvijati v mnoge smeri. Mogoča bi bila celo sistematizacija. Toda naš namen je izpolnjen s tem, ko smo na nekaterih mestih nakazali nekatere teoretske povezave, ki so bile do sedaj nerazčlenjene oz. je pridiga in moraliziranje o fair playu zasenčilo diskurzivno raven teorizacije in etiologije fenomena fair playa. Ker še nismo povedali vsega, naj nadaljujemo z Onim in Nadjazom.

Med Onim in Nadjazom (v režiji Jaza)

Za natančnejšo teoretsko elaboracijo fenomena fair playa si bomo nadalje pomagali s Freudovo topiko Jaz, Nadjaz, Ono, ki smo jo ob omenjanju ego-obrambnih mehanizmov

že nakazali. Uvodoma naj povemo, da kakršnokoli olepševanje športa kot družbenega oz. antropološkega fenomena v teoriji oz. diskurzu pač ne pride v poštev.

Na nekaterih drugih mestih smo utemeljevali tezo, da je šport (kot parada zmagovanja) predvsem »bahalo« in ekshibicija – »petelinjenje« (za moški ego), ki (teoretsko) gravitira k registru kastracije (Vodeb, 1996; glej tudi Freud, 1994). Zato so možni scenariji nezavedne (včasih pa tudi zavestne) fantazme tudi takšne: »*Poglejte me, boljši sem od drugih! Zmagujem! Vreden sem poželenja mojega objekta želje – ženske. Ostali (samci, moški, fantje) se me bojijo! Jaz sem zmagovalec, junak, prvak ... – boljši sem od drugega.*« Ta bolestna (nezavedna) želja po zmagovanju, ki je karakteristična predvsem za (heteroseksualnega) moškega, se očitno napaja iz infantilnih občutenj premagljivosti in neznosnega občutka kastracijske bojazni oz. kastrabilnosti. Vsa ta infantilna ojdipalna dogajanja se preko potlačitvenih procesov v poznejšem življenju reflektirajo v obliki *simptomov – vrnitev potlačenega*. Čeprav so velika individualna odstopanja v vsebinah, ki se simptomatsko vračajo, pa je *tekmovalnost očitno enotna in univerzalna vrnitev potlačenega* – paradigma, v katero je moški vpet celo življenje.

Tudi pri ženskah je tekmovalnost v določeni meri prav tako prisotna (tudi deklici gre v otroštvu na živce njena *premagljivost* in materina prisotnost kot konkurentke za očeta), vendar se v kontekstu kastracije velik del libidinalnih investicij porazdeli na nekatera druga področja (npr. narcizem, ki je odločilen za tekmovalnost na področju telesne lepote). Infartilno doživeto in pozneje nezavedno občuteno *zavidanje penisu* je pri (vseh) ženskah odločilno za njihovo tekmovalnost, ki je lahko prav tako izjemno velika kot pri moških. Povezovanja ženske nagnjenosti k tekmovalnosti zaradi infantilnega *z gledovanjem po moških*, ki je posledica specifik v razrešitvi Ojdipovega kompleksa, na tem mestu ne bomo razvijali. Omenimo pa naj, da so zakonitosti v doživljanju fair playa v osnovi podobne, vendar gre v detajlih za bistvene razlike. Mi smo se osredotočili na fenomen fair playa v športni kulturi kot predvsem moški domeni identitnega bahanja (»petelinjenja«) oz. dokazovanja, kdo je boljši (glej npr. Freud, 1991a, 1991b, 1991c, 1995b).

Če se vrnemo k topiki Jaz, Nadjaz, Ono, naj nekaj besed namenimo libidu, temu viru »jedrske« (psihične) energija, ki omogoča motivacijo za naprežanje za zmagovanjem oz. tekmovalnimi rezultati. Reči moramo, da se brez te motivacijske energije ne bi dalo ne trenirati in ne tekmovati, kar bi pomenilo izostanek dobrih tekmovalnih oz. športnih rezultatov. Vsakršna uprizoritev športne perfekcije bi prav tako izostala. Te »jedrske« energije pa včasih ni tako enostavno brzdati in kanalizirati v zelene smeri. Prav zato je fenomen fair playa tako teoretsko zapleten. Težnja oz. želja po zmagi je vselej izjemno močno investirana. Rekli smo že, da v ozadju tičijo nekatere ojdipalne potlačitve. Obilne libidinalne (hiper)investicije se na tekmovanjih (na žalost) manifestirajo tudi v kršenju tekmovalnih pravil – pisanih in nepisanih. Jaz je preko mišljenja in Nadjaza oz. spomina (pomnjenja) sicer seznanjen, da ne more premagati svojega (simbolično-seksualnega) športnega konkurenta oz. nasprotnika, brez da bi upošteval igralna (pisana in nepisana) pravila. Ono, ki je ujeto v imperativ

užitka, torej tudi zmage – kajti zmaga predstavlja užitek – kot lastnik libida včasih enostavno eksplodira. Drugače povedano: Ono si ne more pomagati, ko eksplodira – ne more, ne da bi eksplodiralo. Nadjazove zapovedi Jazu enostavno ne pomenijo dovolj in ne morejo preprečiti eksplozije na tak način, da to ne bi bilo opazno za okolico. Ono v težnji po užitku v zmago investira toliko energije (libida), da Jaz (kot jezdec) ne more več krotiti podivjanega konja – Onega. Prispodoba, ki jo je ravno Freud (1987) uporabil v svojem spisu *Jaz in Ono*, je najboljši primer za razložitev fenomena fair playa. Pogojev za trenutke, ko lahko »konj podivja« oz. lahko atomska energija stopi (uniči, poškoduje, raztrešči ...) svoje (nadjazovske) ventile, je v športu veliko – posebno v tistih športih, kjer je med nasprotniki veliko kontaktov. V takšnih situacijah se kršijo športna pravila, popusti pa tudi tista varovalka, ki jo v športni kulturi poznamo pod imenom fair play. Reči je treba, da je v takšnih hiperinvestiranih afektnih situacijah nemogoče oz. izjemno težko biti razsoden – torej nadjazovski. *Jaz* namreč ne more kompromitirati *Nadjaza* ter *načela realnosti z Onim* (*načelom ugodja*). Skoraj nemogoče je krotko spoštovati sodniške odločitve brez koleričnega (impulzivnega) ali vsaj pikrega ugovarjanja. Nemogoče je nasprotniku pustiti, da v »športnem boju« zmaga. Nešportni prekrški so edini adut, ki ga Ono vsiljuje Jazu, da pride do uživanja, do zmage. Slutnje bodočega poraženca izpostavljajo nelagodje (žalost in jezo), ki sledi porazu. Zato so nedovoljeni aduti edini, ki jih Ono v tistem trenutku lahko vsili oz. terja od Jaza, da jih aktivira. Investicije v to nepošteno smer so velike in Nadjaz Jazu ne more ponuditi oz. vsiliti nič adekvatnega, da bi preprečil nešportno igro oz. zagotovil fair play. Prekrški z atributi nešportne igre so nezavedni ali pa tudi zavestni izhodi za imperativ Onega (v režiji Jaza) v prizadevanju za uživanjem, ki ga nosi zmaga. Zato včasih Ono tako neznosno pritiska na Jaz, da le-ta ne zmore poslušati (imperativ) Nadjaza in po porazu čestitati nasprotniku – zmagovalcu. Čestitko moramo v tem teoretskem kontekstu pač prepoznati kot simbolično priznanje za simbolično izvršeno kastracijo – športni poraz v (nezavednem) boju za privilegij v (nezavedni) želji libidinalno zelenega objekta (ženske). Nekateri poraženci, v nekaterih (»kontaktnih«) športih (včasih, v določenih spletnih okoliščin) enostavno ne premorejo energije za moralno gesto, ki ji v športu rečemo *čestitka*. (Kakšni tipi športnikov tega ne premorejo, smo že nakazali, ko smo govorili o infantilno-ojdipalni prisotnosti očeta v ojdipalnem libidinalnem trikotniku v boju za mater.) V takšnih afektnih športnik nemalokrat postane ujetnik »shizoidne« železne logike – in pri tem si ne more nič pomagati. Športnik verjame v svojo resnico v tistem trenutku tako iskreno kot shizofrenik. Tudi zaradi tako intenzivne racionalizacije postane subjekt-športnik v takšnem afektnem trenutku žival brez Nadjaza – vsaj na videz. *Homo homini lupus* je znan latinski izrek, ki potrjuje natančno tisto prispodobo, ki jo je dal Freud, ko je trdil, da jezdec (Jaz) podivjanega konja (Ono) ne more krotiti in ga usmerjati po označenih poteh (Nadjaz in realnost). Športniki so v bistvu večni ujetniki svojih hiperinvestiranih libidinalnih spon, usmerjenih v zmago, in pri tem si ne morejo (skoraj) nič pomagati. Moralni športno-etični Nadjaz postane v hipu popustljiv – no, resnici na ljubo je Jaz tisti, ki uboga Onega, in ne Nadjaz. V jeziku libidinalne ekonomije moramo reči, da

Ono Nadjazu enostavno ne odstopi dovolj psihične energije (libida), kar odločilno vpliva na Jazovo razsodnost oz. odločitev. Jazov kompromis med Onim in Nadjazom je v takšnem hiperinvestiranem afektnem trenutku začasno nemogoč – popusti Onemu. Edino kar lahko pripišemo Nadjazu, je kesanje oz. »moralni maček«. Če peče vest, peče zaradi Nadjaza. Vendar vest začne peči šele, ko se onojevske hiperinvesticije v zmago za vsako ceno, tudi z opcijo kršenja pravil, umirijo in ko Nadjaz in Jaz zopet začneta prejemati energetske investicije. Kasnejše pečenje vesti oz. moralnega mačka bi lahko označili kot povratni udar nadjazovske hiperinvesticije. Za športnikovo kesanje in obžalovanje za storjena nešportna dejanja (kršitve pravil) ponavadi niti ne vemo. Športnik jih zadrži zase. Videti je, da je prav kesanje tisti nasledek infantilno doživetega očeta oz. Nadjaza, na katerega bi morali staviti ideologi in aktivisti »gibanja za fair play«. Sekundarne pridige nikoli ne bodo dosegle veličine učinkov infantilno »vzgojno doživetega« očeta, ki predstavlja temelj Nadjaza. Prav v Nadjazu pa domuje fenomen, ki mu rečemo fair play.

Literatura

- Freud, S. (1975). *K psihopatologiji vsakdanjega življenja [Psychopathology of everyday life]*. Ljubljana: DZS.
- Freud, S. (1979a). *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom [Jokes and their relation on the unconscious]*. Beograd: Matica Srbska.
- Freud, S. (1979b). *Totem i tabu [Totem and taboo]*. Beograd: Matica Srbska.
- Freud, S. (1987). *Metapsihološki spisi [Metapsychological writings]*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Freud, S. (1989). *Mali Hans, Volčji človek [Little Hans, the wolf-man]*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Freud, S. (1991a). *Nekatere psihične posledice anatomske razlike med spoloma [Some psychical consequences of the anatomical distinction between the sexes]*. Ljubljana: Analecta.
- Freud, S. (1991b). *O ženski seksualnosti [Female sexuality]*. Ljubljana: Analecta.
- Freud, S. (1991c). *Zaton Ojdipovega kompleksa [Resolution of Oedipus complex]*. Ljubljana: Analecta.
- Freud, S. (1994). *Infantilna genitalna organizacija [Infantile genital organization]*. *Problemi*, 1, 167-171.
- Freud, S. (1995a). *Tri razprave o teoriji seksualnosti, [Three essays on the theory of sexuality]*. Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC.
- Freud, S. (1995b). *Ženskost [Femininity]*. *Delta*, 1-2, 139-155.
- Freud, S. (2000). *Interpretacija sanj [The interpretation of dreams]*. Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC.
- Laplanche, J. in Pontalis J.B. (1992). *Riječnik psihoanalize [Dictionary of psychoanalysis]*. Zagreb: Naprijed.
- Lévi-Strauss, C. (1990). *Totemizam danas [Totemism]*. Beograd: Prosveta.
- Vodeb, R. (1996). *Manifestna in latentna struktura športno-motivacijskega prostora pri 14-letnikih [Manifest and latent structure of sport-motivation field at 14-years]*

- youth*]. Neobjavljena magistrska naloga [Unpublished MA thesis]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport.
- Vodeb, R. (1995). Moški in ženski šport pod drobnogledom teoretične psihoanalize [Male and female sport under the microscope of theoretical psychoanalysis]. *Šport*, 43 (3), 23-27.
- Vodeb, R. (1998a). Libidinalno-investicijski model in etiologija športnega užitka [The libidinal-investment model and aetiology of sport pleasure]. *Anthropos*, 30 (4-6), 20-31.
- Vodeb, R. (1998b). Šport in Ojdipov kompleks – 1. del [Sport and Oedipus complex – part one]. *Šport*, 46 (4), 28-33.
- Vodeb, R. (1999). Šport in Ojdipov kompleks – 2. del [Sport and Oedipus complex – part two]. *Šport*, 47 (1), 35-29.
- Vodeb, R. (2001). *Šport skozi psihoanalizo* [Sport through psychoanalysis]. Trbovlje: Fit.